

УДК 821.161.2.(045)

ЕМІГРАЦІЙНА ПУБЛІЦИСТИКА Є. МАЛАНЮКА: СУСПІЛЬНА РЕФЛЕКСІЯ ТА ЛІТЕРАТУРНО-КРИТИЧНІ КОМЕНТАРІ НА СТОРІНКАХ «НОТАТНИКА»

Момот Н.М.

ВНЗ «Університет економіки та права «КРОК»

У статті подано детальний коментар до запису від 13.VIII.1954 року в «Нотатнику» Є. Маланюка. Висвітлено культурологічний аспект його публіцистики, яка відображає українство в еміграційному середовищі. Акцентовано увагу на тому, що «Нотатник» став суспільною рефлексією автора та містить широкі літературно-критичні коментарі. Зроблено висновок, що «Нотатник» втілений у повновартісний документальний текст, який розкриває Маланюка-інтелектуала.

Ключові слова: коментар, еміграційне середовище, суспільна рефлексія, самоідентифікація, національне питання.

Постановка проблеми. Національне питання у будь-якому його прояві для Маланюка було спадково (тобто генетично) ним засвоєне. Саме це вивело його на шляхи еміграції після революції 1917–1920 рр. Ідейна позиція чітко проглядається у публіцистиці поета, оскільки світогляд Маланюка концептуально був побудований на внутрішньому еволюційному поступові, відображеному в його поезії, моральній естетиці, власній незалежності, духовній цілісності.

Поруч з поезією Маланюк створює літературну есеїстику, яка охоплює літературно-критичні статті, політичні та ідеологічні матеріали. Варто зазначити, що есеї про Шевченка, все ж, більш ідеологічні, аніж літературно-критичні, бо саме у Шевченкові він вбачав ту глибоко національну спадщину, збагнучи яку, ціла нація могла зміцніти, очиститися духовно та зберегти потужний вплив поета-пророка на широкі маси українства у всьому світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Більшість досліджень на сьогодні опублікована з приводу поетичної творчості Є. Маланюка (В. Панченко, Г. Клочек, Т. Салига, Л. Куценко, О. Гольник). Спадщина Маланюка-публіциста представляє особливий інтерес, оскільки є малодослідженою (Г. Клочек, Т. Салига, Л. Куценко). Варто зазначити, що частина її навіть ще не опублікована. До прикладу, останнє видання 2017 р. (упорядник О. Омельчук) вміщує деякі вперше опубліковані статті та рецензії.

Виділення невіршених частин загальної проблеми. Саме публіцистика Маланюка має значну цінність для української культури як високоінтелектуальна мемуарна спадщина. Його творчі нотатники мають вагоме місце у його публіцистичній спадщині, оскільки бажання фіксувати думки втілювалося у повновартісний документальний текст, який розкриває Маланюка-інтелектуала.

Формулювання мети статті. Еміграційна публіцистика Маланюка зберегла відображення культурного середовища тієї доби не тільки українства за кордоном, а й загалом культурні світові тенденції періоду 20 століття, які було подано в Україні під іншим кутом зору, а деякі питання просто були недоступними. Крім того, як виглядало еміграційне суспільство за кордоном, який культурологічний аспект воно мало (в особі певних постатей). Ось ті питання, які цікаво оприявлені у нотатках Маланюка. Тому метою статті є зробити детальний коментар записів.

Виклад основного матеріалу дослідження. Запис 13.VIII.1954 року подає широкий аналітичний літературно-критичний матеріал, що, з одного боку, є оглядом російської еміграційної літератури, а з другого – в особі Марка Алданова змальовано «типового «росіянина», що народився не в Рязані чи Калюзі, а саме в нашій многостраждальній «сторозтерзанім» Києві» [2, с. 4]. Ймовірно, саме на таких особистостях демонструвалося малоросійство у глибоко вкоріненому прояві, саме ці постаті стають персонажами, навколо яких точиться літературна критика Маланюка у власних записах.

Марк Алданов (Марк Олександрович Ландау) був вихідцем з єврейської родини київського цукрового магната. Він мав освіту за трьома спеціальностями (хімік, соціолог, юрист), яку отримав у Київському університеті. Творча діяльність Алданова була високо оцінена за життя в еміграції (Іван Бунін висував його на Нобелівську премію), потім світовий загал (у Франції, США) підтримав високу оцінку творчості, опублікувавши низку газетних та журнальних рецензій. Хоча в комуністичних виданнях була різко визначена критика Алданова на адресу СРСР, яку вважали неприйнятною особливо у розпал Другої світової війни. Здається, що стрімко зростаюча популярність письменника апріорі не може бути критикована емігрантами-земляками.

Маланюк все ж вдається до критичного аналізу творчості відомого емігранта. Привертає увагу ставлення публіциста до вихідця з його батьківщини. Помітно дражливою є оцінка власної ідентифікації Алданова як росіянина, хоча, на думку Маланюка, він не є тим «справжнім росіянином», а власне сам себе так визначає: «...судячи з духу,

тону і окремих висловів його літературних публікацій – п. Алданов 1) дуже слабо знає Московщину (яка для нього є або Петербург, або «Росія» та ще й «південна» і 2) натурально не навидить все, що хоч трохи пахне «Україною»... Про причини останнього – не варто довго говорити: є то занадто добре знане нам і типове явище» [2, с. 4]. Як стає зрозуміло з есеїстики публіциста, останнє треба визначати як малоросійство. Цікавим щодо власного самовизначення Алданова є факт, зазначений у листі Алданова до Ю. Семеновою, хіміка, однокурсника Алданова по Київському університету, від 16.02.1955 р.: «У мене тут у Ніцці гарний знайомий Деслав, кінематографічний діяч і український публіцист... Ми з ним нерідко зустрічаємося вдень у кав'ярні, й за десять хвилин до сьомої він незмінно йде додому – слухати київське радіо українською мовою. Так ось, він мене все «втішає»: «Хоч Ви, марку Олександровичу, більше, мабуть, ніколи не побачите Вашого Петербурга, але Київ побачите і дуже скоро. Буде незалежна Українська республіка, і, зрозуміло, ми Вас туди пустимо, так як Ви народилися в Києві». – «Невже пустите? Але я не український письменник». – «Пустимо, і навіть будемо друкувати переклади Ваших книг, і платити будемо авторський гонорар» [1, с. 37]. Звичайно, мабуть, саме різниця у власній ідентифікації викликала таку критику Маланюка.

Вищезгаданий у листі Ежен Деслав (Євген Слабченко), іспанський та французький кінорежисер українського походження, опинившись в еміграції з часів УНР, усе життя присвятив тому, щоб пропагувати за кордоном українське кіно, українську культуру. Володар кінопремії «Оскар» (1938) та перший українець, що отримав почесний диплом Венеціанського кінофестивалю (1956), завжди вважав себе українцем та, створюючи бібліотеку закордонної україністики, влаштуовуючи покази українських стрічок, а також власні мистецькі здобутки позиціонував як можливість репрезентувати українських митців на світовому рівні, інтегрувати українську культуру в західноєвропейський культурний простір як її невід'ємну частину. Маланюк теж входив до когорти подібних митців з України, тому позиція його незворушна.

Повертаючись до запису нотатника від 13.VIII.1954 р., варто вказати, що Маланюк відразу представляє Марка Алданова як письменника російської еміграційної літератури, не применшує його популярності, яку принесли автору його історичні повісті. Публіцист зазначає докладність подробиць, рясність цитат та імен, що підтверджує знання історичної доби, ерудицію прозаїка. Але визначення Маланюка «як справжній «русский» з Києва п. Алданов є прикметний своєрідною, чисто «минамазайлівською» естетикою щодо прізвищ» відразу підтверджено фактами того, що українські прізвища для автора є вульгарні та смішні, але чомусь Сінебрюхов не викликає у нього подібних емоцій. Мабуть, саме такий підхід оприявнює ознаки малоросійства: «У нас малоросійство було завжди хворобою не лише півінтелігентською, але – й передовсім – інтелігентською, отже, поражало верству, що мала виконувати роль мозкового центру нації» [3, с. 30]. Оцінюючи Алданова як автора історичних пові-

стей, Маланюк визначає рід його творів, що наближають їх до історичних романів Л. Толстого. Так, Алданов захоплювався останнім. Роман «Війна і мир» він вважав чи не найкращою книгою всіх часів і літератур. Але далі Маланюк наводить більш доцільне, на його думку, визначення приналежності повістей Алданова до «школи Цвайга». Дійсно, це споріднення виникає у розумінні жанру художньої біографії, оскільки твори Стефана Цвейга дають такому жанру широке тло. Кілька речей об'єднують прозу Алданова і Цвейга. По-перше, постаті, змальовані в творах, не обмежені у конкретному часовому відрізку між світовими війнами: у Цвейга – Верлен, Бальзак та біографії 20–30-х рр.; в Алданова – Наполеон, Гітлер. По-друге, як Цвейг, так і Алданов дещо вільно обходяться з фактами із життя героїв. По-третє, на відміну від Цвейга, Алданов не сприйняв революцію, але їх об'єднує розуміння того, що у 20–30-ті рр. вони обоє бачили у СРСР єдину реальну силу, здатну протистояти фашизму. Підтвердженням цьому є найцікавіший своєю творчою долею твір Марка Алданова «Початок кінця». Маланюк не заперечує талановитості письменника, але намагається все ж з погляду літературного критика дати оцінку того історизму. Це рішуча думка й тверда українська позиція, оскільки історичні тексти Алданова дають йому відчуття живих постатей, яким бракує відчуття духу доби (і в цьому публіцист знову бачить «школу Цвайга»). Але ж дійсно, Алданов мав практику створювати сюжети на ходу. Відомим є факт, як на замовлення журналу «Современные записки» Алданов погодився писати новий роман, який буде друкуватися «з коліс», а, відповідно, переробити попередній розділ чи втілити наново знайдене творче рішення було неможливо. Мабуть, саме ця «нехитра механіка тих «історичних» повістей» так радикально визначена публіцистом, оскільки творчість Алданова претендувала на історичну автентичність. Особливо принциповим це питання виглядало в умовах еміграції: чи дійсно автор презентує світові автентичну (чи то українську, чи то російську). І тут же Маланюку це нагадує «одного аматора легких лаврів», «одну з жертв алдановщини», «автора «Сонця в Чигирині», «Рубікону Хмельницького». Насправді, мова йде про Юрія Косача – племянника Лесі Українки, колись активного члена підпільного Культурного товариства на Волині (1932–1933 рр.), потім емігранта. Чому Маланюк такого колись патріота-націоналіста, розробника «Плану розбудови національного руху на Волині» називає «жертвою алдановщини»? Це пояснюється тим, що, потрапивши до США, у Ю.Косача змінилися ідеологічні орієнтири. Націоналізм для нього став злом, а «совецька» Україна розцвіла. Після відвідин Радянського Союзу 1964 р., де він перебував на запрошення уряду під час святкування 150-річного ювілею Т. Шевченка, ще неодноразово бував у радянській Україні, був там очікуваним гостем, якого тепло зустрічали. В одному з інтерв'ю у США «Українським вістям» Ю. Косач констатує «Нині Прометей визволений. Вчорашній плебей, варнак, парій, кріпак, раб став володарем духа: він будує міста, організовує області, економічні райони, планує, творить, наказує, веде народ вперед» [4]. Така позиція була

далекою від внутрішнього протистояння Маланюка, який виявився більш рішучим та вольовим серед різного українства в еміграційному середовищі: з одного боку – ті, що активно протистояли більшовицькому тоталітаризмові, з іншого – духовні плебеї з ліберальними поглядами, які не відчували своєї батьківщини чи то фізично, чи то морально.

Маланюк дає досить інтелектуальне обґрунтування історіософського роману М. Алданова «Ульмська ніч», виданого 1953 р. Тобто записи нотатника, які публікував «Вісник ООЧСУ», носили на той час актуальний характер. Вони стали рефлексією культурного еміграційного кола на твори, що з'являлися у тодішніх виданнях, ставали тим читацьким матеріалом, який формував інтелектуальну думку еміграційного середовища та світової спільноти. Дізнавшись із передмови до нью-йоркського видання про те, що Алданов мав освіту математика-хіміка, Маланюк сподівається на певну обізнаність автора, хоча й сумнівається через попередні розчарування. Разом з тим, це пояснює, чому саме Декарт виступає ідейним стрижнем книги. Полеміка між А. і Л. (Алданов – Ландау) базується на поясненні суспільних вибухів, зокрема Жовтневого перевороту. Але запропоноване трактування для Маланюка є, щонайменше, дивним: причина перевороту – випадок, хаос (хай навіть це подано через філософію випадку, теорію ймовірності, хаотичність часу): «Ніхто не може вимагати від п. Алданова, щоб він був другим Кантом чи щоб він, в справді апокаліптичній нашій добі, давав якісь пророцтва, дороговкази, обґрунтовані гіпотези. Але ніякими поблажливостями не можна виправдати легковажного жонглювання звідусіль насмиканими цитатами та ліричними парадоксами, часом не лише безвідповідальними, але й самозакохано – хлестаковськими» [2, с. 5]. Публіцист намагається пояснити, що така позиція – не єдина, навіть небезпечна, оскільки «спустошує «модерністську» і «об'єктивістську», панрелятивістську і снобістичними парадоксами, провінціалістським всезнайством і терором «поступовості» [2, с. 5]. Попередньо опираючись на «картезіанство, ц. т. розум», Маланюк вказує, що книга наскрізь песимістична, називаючи її «специфічно-темпераментним походом проти решток розуму, зацілілих в зруйнованій Європі й руйнованим світі». А резюмує все українською народною мудрістю: «Висновок може бути лише один: не трайте, куме, сили – спускайтесь на дно!» [2, с. 5]. І завершує свій допис злободенням – як Алданов пише про «укохану «Росію». Публіцист протиставляє комплекс Московщини в принципі здоровому глузду та очевидним речам. «Забавною дивовижкою вважає Маланюк те, що К. Леонтьєва чи В. Розанова Алданов бачить поза російською традицією, Іван Грозний не характеристичний для російських царів, а от від «Слово о полку», Ярослава Мудрого, Володимира Великого аж до «большого русского математика» Остроградського – у цьому ланцюжку історичних постатей відчуває «істинно-руськіє» прояви. Чітке визначення подібних проявів Маланюк дасть пізніше у своїй статті «Малоросійство» (1959), а тут він поки що, пишучи нотатник, діагностує: «Все це, розуміється, дуже знайоме. Але все це говориться в книзі

п. Алданова з таким специфічним апломбом, що мимоволі пригадує апломб «южнорусского» фармацевта» [2, с. 6].

Висновки з даного дослідження і перспективи. Пізніше у літературно-критичних статтях Маланюк чітко резюмує, дає обґрунтований виклад багатьох суспільних та історичних явищ, але розмисли, що спрямують його у подальшому до узагальнень та висновків, безумовно, йдуть від внутрішнього постійного монологу, окремі тези якого подано в його нотатнику. Публіцист у своїх статтях в нотатнику щоразу нарікає на неясність національної ідеї в українській літературі, її хитку позицію. Він засуджує всіх, що за своєю суттю є українцями, але такими себе не бачать, не відчують та мають хитку й непевну самоідентифікацію. Письменник переконаний, що така духовність ніколи не дасть суспільству справжньої літератури, не зродить великої ідеї, яка дала б змогу вистояти українцям як у радянській Україні, так і за її межами. Можливо,

присутні суб'єктивні судження, але вони компетентно підтверджені, крім того, вказують на інтелектуальність публіцистики автора. Як засвідчує текст нотатника, він знає літературні традиції, розуміється на європейських школах, вносить власні ідеї та міркування. Разом з тим, Маланюк відбив на сторінках нотатника найважливішу для нас річ – уявлення про те, яким було еміграційне середовище 20 століття, українство зокрема, як воно переживало уроки та наслідки перевороту та революцій. Чи варто було полемізувати й переконувати міфічних (тобто примарних, несправжніх) українців, відвертати їх від хиб та помилок? Адже Маланюк, як й інші, зіткнувся з проблемою ідеологічного непорозуміння як в Україні, так і пізніше в еміграції. Але варто, хоча б для того, щоб хай не в окупованій більшовиками Україні, то хоча б за її межами усвідомити, яким може бути поступ українства у подальшому, бо воно продовжувало шукати для себе національний ґрунт, хоча і в умовах еміграції.

Список літератури:

1. Алданов М. Начало конца / М. Алданов. – М.: Эксмо, 2012. – 640 с.
2. Маланюк Є. З нотатника / Є. Маланюк // Вісник ООЧСУ. – 1954. – № 09(071). – С. 4-6.
3. Маланюк Є. Малоросійство / Є. Маланюк. – К.: Український пріоритет, 2015. – 48 с.
4. <https://vsiknygy.net.ua/person/4923/>.

Момот Н.Н.

ВУЗ «Университет экономики и права «КРОК»

ЭМИГРАЦИОННАЯ ПУБЛИЦИСТИКА Е. МАЛАНЮКА: ОБЩЕСТВЕННАЯ РЕФЛЕКСИЯ И ЛИТЕРАТУРНО-КРИТИЧЕСКИЕ КОММЕНТАРИИ НА СТРАНИЦАХ «ЗАПИСНОЙ КНИЖКИ»

Аннотация

В статье представлен детальный комментарий к записям от 13.VIII.1954 года в «Записной книжке» Е. Маланюка. Освещён культурологический аспект его публицистики, которая отображает украинство в эмиграционной среде. Акцентировано внимание на том, что «Записная книжка» стала общественной рефлексией автора и вмещает широкие литературно-критические комментарии. Сделан вывод, что «Записная книжка» воплотилась в полноценный документальный текст, который раскрывает Маланюка-интеллектуала.

Ключевые слова: комментарий, эмиграционная среда, общественная рефлексия, самоидентификация, национальный вопрос.

Momot N.M.

University of Economics and Law "KROK"

EMIGRATION PUBLICISTICS OF E. MALANIUK: PUBLIC REFLECTION AND LITERARY-CRITICAL COMMENTS ON THE PAGES OF "NOTATNYK"

Summary

The article gives a detailed commentary about the record of 13.VIII.1954 in "Notatnyk" by E. Malaniuk. The cultural aspect of his publicistics, which reflects Ukrainians in the emigration environment, is clarified. It is emphasized on the fact that "Notatnyk" has become a public reflection of the author and contains extensive literary-critical comments. It is concluded that "Notatnyk" is personified in the full-valuable documentary text, which reveals Malaniuk-intellectual.

Keywords: commentary, emigration environment, social reflection, self-identification, national question.